

Historické oranžerie v Královéhradeckém a Pardubickém kraji

Aleš PAPÁČEK; Jitka SVOBODOVÁ

ABSTRAKT: Článek popisuje výsledky tříletého výzkumu oranžerií situovaných na území Královéhradeckého a Pardubického kraje. Text vychází z detailní analýzy všech dostupných podkladů, zejména historických map, leteckých snímků, ale i pohlednic, fotografií a dalších vyobrazení ze sbírek většiny muzeí v Královéhradeckém a Pardubickém kraji i z velkého okruhu podkladů od soukromých sběratelů a fotoarchivu NPÚ, proto jsou přílohy použité v článku často poprvé publikované. Stežejním podkladem byly i kresby Jana Antonína Venuta z přelomu 18. a 19. století. Těmto utilitárním stavbám doposud nebyla v literatuře věnována pozornost, proto zmínky o nich jsou velice strohé nebo úplně chybějí. V příspěvku jsou popsány typologicky nejvýznamnější objekty, které se nacházely v Brandýse nad Orlicí, Černíkovcích, Heřmanově Městci, Cholticích, Chrasti, Chroustovicích, Kopidlně, Miletíně a Slatiňanech, a hlavně dochované stavby v Častolovicích, Doudlebach nad Orlicí, Holovousech, Chocni, Lázních Bělhrad, Letohradě, Opočně, Ratibořicích a Zámrsku. Svému původnímu účelu dnes slouží jen dva objekty nacházející se v Opočně a Ratibořicích, ostatní byly adaptovány pro jinou funkci.

KLÍČOVÁ SLOVA: oranžerie; skleník; zahradní stavba; typologie; zahradní umění

Historical orangeries in the Hradec Králové and Pardubice regions

ABSTRACT: The article describes the results of a three-year research of orangeries located in the Hradec Králové and Pardubice regions. The text is based on a detailed analysis of all available materials, especially historical maps and aerial photographs, but also postcards, photographs, and other images from the collections of most museums in Hradec Králové and Pardubice region. It also draws from a wide range of documents from private collectors and the NHI's photo archive, meaning that many materials are published in this article for the first time. The drawings of Jan Antonín Venuto from the turn of the 18th and 19th centuries also served as a main basis. These utilitarian buildings have not yet received attention in literature, so references to them are very scant or entirely absent. The paper describes the most typologically important buildings; these were located in Brandýs nad Orlicí, Černíkovice, Heřmanův Městec, Choltice, Chrast, Chroustovice, Kopidlno, Miletín, and Slatiňany, and particularly preserved buildings in Častolovice, Doudleby nad Orlicí, Holovousy, Choceň, Lázně Bělhrad, Letohrad, Opočno, Ratibořice, and Zámrska. Today, only two buildings, those located in Opočno and Ratibořice, serve their original purpose; the others have been adapted for a different function.

KEYWORDS: orangery; greenhouse; garden structure; typology; garden art

Úvod

Komplexní průzkum pardubického pracoviště NPÚ si dal za cíl vytvořit souhrnný přehled existujících i zaniklých oranžerií nacházejících se na území Královéhradeckého a Pardubického kraje. Současně bylo cílem vytýpat památkově hodnotné stavby tohoto typu a sledovat jevy, které jsou typické pro oranžerie obecně, a zároveň i takové jevy, jež lze považovat za specifické pro danou oblast. Zkoumání mělo charakter plošné rekognoskace se zaměřením na region východních Čech, historicky spjatý s působností územní památkové péče v Pardubicích.¹ Podrobnému popisu a vyhodnocení jednotlivých staveb doposud nebyla v literatuře věnována dostatečná pozornost. Toto zjištění

lze v současné době částečně vysvětlit utilitárním rázem a zanedbaným stavebním stavem běžných oranžerií, jež byly po zániku své tradiční funkce využívány ke skladovacím či jiným hospodářským účelům. Užité stavební úpravy dehonestovaly nejen původní funkci, ale zejména vzhled těchto objektů, řazených následně mezi běžné hospodářské stavby. Proto jejich hodnota nebyla dostatečně rozpoznána. Architektonicky zajímavé oranžerie byly součástí velkých a náročně vybavených sídel,² kde těžiště zájmu pochopitelně směřovalo na reprezentativní obytné prostory. Ani v době svého vzniku však nebyly oranžerie středem zájmu, natož po ztrátě původní funkce a jejich pauperizaci. Z toho důvodu jsou zmínky o nich

v dřívější většině případů velice strohé nebo úplně chybějí.

Výzkum historických oranžerií realizovaný v rámci Pardubického a Královéhradeckého kraje vychází z detailní analýzy všech dostupných podkladů, zejména historických map, jed-

■ Poznámky

1 Území bývalého SPÚ, dříve KSSPPOP v Pardubicích (od 1. 1. 2003 ÚOP v Josefově a ÚOP v Pardubicích), bez původně spádových okresů Havlíčkův Brod a Semily.

2 Svojí uměleckohistorickou stránkou vynikaly zejména oranžerie v Častolovicích, Holovousech, Chlumci nad Cidlinou, Lázních Bělhrad, Opočně, Ratibořicích či Žirči.

1

Obr. 1. Častolovice, zámecký areál, průhled z krajinářského parku na formální úpravu ranžírunku před oranžerií v 20. letech 20. století. Muzeum a galerie Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou, inv. č. 2000897.

notlivých archiválií, leteckých snímků, ale i pohlednic, fotografií a dalších vyobrazení ze sbírek většiny muzeí v Královéhradeckém a Pardubickém kraji i z velkého okruhu podkladů od soukromých sběratelů a hlavně z fotoarchivu NPÚ, proto jsou přílohy použité v článku často poprvé publikovány. Stěžejním podkladem byly i kresby a veduty Jana Antonína Venuta z přelomu 18. a 19. století.

Historické souvislosti

První zmínky o tzv. pomerančových domech máme v českých zemích již na počátku 16. století, ale největší rozmach ve východních Čechách nastal až v 19. století.³ Ve sledované oblasti, podobně jako na území celé ČR, zanikla část oranžerií již v 19. století při přeměně zámeckých zahrad⁴ nebo následně po výstavbě nových, modernějších staveb v oddělených panských zahradách.⁵ Největší asanace těchto utilitárních objektů nastala ale až v druhé polovině 20. století, kdy změnou vlastníka⁶ ztrácely své původní využití a pro nové správce často již nemělo smysl udržovat sbírku nádobových rostlin, natož investovat finanční prostředky do údržby problematicky adaptovatelného objektu. Zejména po roce 1948 se vhodným posláním prodloužila životnost řadě oranžerií.⁷ Vlastní stavby zachránily i přestavby pro novodobé poslání, jako je muzeum K. V. Raise v Lázních Běláho, kulturní centrum obce v Zámrsku, klubovna místní pionýrské organizace v Letohradě nebo zázemí pro Výzkumný a šlechtitelský ústav ovocnářský v Holovousech.

Současný stav poznání

Autenticky dochovaných oranžerií nalezneme v Pardubickém kraji minimum. Naopak bohatý a typologicky zajímavý památkový fond se nachází v zámeckých areálech v Královéhradeckém kraji.⁸ Jejich největší četnost je možné dnes nalézt v okrese Rychnov nad Kněžnou. Typologicky nejceněnější objekty se nacházejí u veřejnosti přístupných zámků (v Chlumci nad Cidlinou, Opočně a Ratibořicích). Celkově bylo v mapovaném území zjištěno šestnáct zachovaných staveb a třináct zaniklých.⁹ Největší pozornost byla v poslední době věnována oranžerii v Letohradě, kde se na začátku roku 2022 uskuteční i záchranný archeologický výzkum.

Autorský výběr typologicky a kompozičním umístěním nejvýznamnějších oranžerií

Brandýs nad Orlicí

(GPS: 49.9991222N, 16.2877867E; parc. č. 1/2 v k. ú. Brandýs nad Orlicí)

První zmínky o oranžerii při palírně na samém jižním okraji zámeckého areálu jsou již ze začátku 19. století.¹⁰ V roce 1871 požádala správa zámku Město Brandýs (dříve Brandeis) o povolení k přestavbě¹¹ a na doloženém plánu je stavba oranžerie při její jižní straně. Její existence je dále doložena na fotografiích kolem roku 1890 a se změnou vlastníka zámeckého

jich využití do novostaveb oranžerií v nedalekých oddělených užitkových prvcích zeleně.

6 Již po znárodnění v roce 1945 docházelo u některých objektů k rozebrání či rozprodeji sbírek rostlin. Krátce po roce 1948 zanikají samotné stavby např. ve Slatiňanech, ale i v Brandýse nad Orlicí, Miletíně či Rosicích u Chrásti.

7 Objekty např. sloužily jako zázemí pro výuku zahradnických oborů do zámeckých areálů situovaného učiliště v Chroustovicích a střední školy v Kopidlně nebo jako zahradnictví v systému komunálních služeb v Doudlebských nad Orlicí, Chocni, Cholticích či Chrásti, případně pro výzkumné účely šlechtitelského podniku Sempra v Heřmanově Městci.

8 Dagmar Fetterová, Průzkum oranžerií, skleníků a fíkoven, *Zahrada – park – krajina* 12, 2002, č. 3, s. 13–14. – Jozef Lašák, Oranžerie obdivované i ohrožené, *Zahrada – park – krajina* 12, 2002, č. 3, s. 9–12.

9 Zdokumentovány byly objekty v Brandýse nad Orlicí (okr. Ústí nad Orlicí), Bystřem u Poličky (okr. Svitavy), Častolovicích (okr. Rychnov nad Kn.), Černíkovcích (okr. Rychnov nad Kn.), Červeném Kostelci (okr. Náchod), Doudlebských nad Orlicí (okr. Rychnov nad Kn.), Heřmanově Městci (okr. Chrudim), Holovousech (okr. Jičín), Hrádku u Nechanic (okr. Hradec Králové), Chlumci nad Cidlinou (okr. Hradec Králové), Chocni (okr. Ústí nad Orlicí), Cholticích (okr. Pardubice), Chrásti (okr. Chrudim), Chroustovicích (okr. Chrudim), Jaroměři (okr. Náchod), Kopidlně (okr. Jičín), Kvasínech (okr. Rychnov nad Kn.), Lázních Běláho (okr. Jičín), Letohradě (okr. Ústí nad Orlicí), Litomyšli (okr. Svitavy), Miletíně (okr. Jičín), Novém Městě nad Metují (okr. Náchod), Opočně (okr. Rychnov nad Kn.), Předhradí (okr. Chrudim), Ratibořicích (okr. Náchod), Slatiňanech (okr. Chrudim), Rosicích u Chrásti (okr. Chrudim), Zámrsku (okr. Ústí nad Orlicí) a Žirči (okr. Trutnov).

10 Stavbu zaznamenal a namaloval J. A. Venuto v roce 1813 na kolorované kresbě.

11 Z německého popisu návrhu přestavby: „*Stavba nové koňské stáje, včetně kolny na vozy v zámecké zahradě v Brandýse nad Orlicí.*“ Z přeškrtnuté části tohoto nadpisu i ze samotného vyobrazení je zřejmé, že se jedná o rekonstrukci v Brandýse stojící staré palírny na koňské stáje.

■ Poznámky

3 Přemysl Krejčířik, *Typologie staveb, Zahrada – park – krajina* 12, 2002, č. 3, s. 3. – Jaroslav Petřů, *Historie skleníků v našich zemích, Zahrada – park – krajina* 12, 2002, č. 3, s. 4–6.

4 V zájmovém území Královéhradeckého a Pardubického kraje se jednalo např. o oranžerii v Litomyšli.

5 Zanik staveb v okrasných zámeckých zahradách např. v Černíkovcích a Heřmanově Městci znamenal přesun je-

2

3

4

5

6

7

Obr. 2. Částolovice, zámecký areál, průhled na čelní a severní stranu oranžerie. Foto: Aleš Papáček, 2020.

Obr. 3. Doudleby nad Orlicí, aktuální stav východního křídla oranžerie. Foto: Aleš Papáček, 2020.

Obr. 4. Heřmanův Městec, dům zahradníka s navazujícím skleníkem a předmětnou oranžerií, před níž se nacházely pařeniště a skleníky, první polovina 20. století. Archiv Aleše Papáčka.

Obr. 5. Holovousy, jižní a západní strana oranžerie. Foto: Aleš Papáček, 2021.

Obr. 6. Holovousy, původní pískovcová nádrž na vodu v severozápadní části oranžerie. Foto: Aleš Papáček, 2021.

Obr. 7. Holovousy, oranžerie, autentické dřevěné kladky a háky na navijení stínovacích rohoží. Foto: Aleš Papáček, 2021.

areálu (bankéřská rodina Fischerů) po roce 1914. V roce 1948 požádal Městský národní výbor v Brandýse nad Orlicí právní kancelář zastupující vlastníka o zakoupení chátrajícího objektu. Stavba byla zbourána mezi lety 1947–1950. Na jejím místě byla postavena ve druhé polovině 20. století stávající garáž pro mechanizaci technických služeb a sběrného dvora.

Jednalo se o nevelkou zděnou budovu přistavěnou příčně před štítové průčelí dlouhého křídla zámeckých koníren tak, že jej k západu výrazně přesahovala. Typická hmota s lichoběžným štítem a šikmou čelní stěnou obsahovala podle sklonu pultové střechy (s plechovou krytinou) půdní prostor. Objekt byl temperován jedním topným tělesem, jehož spaliny odváděl vysoký cihelný komín, přesahující štít přilehlé konírny. Hlavní část pro rostliny byla osluněná velkými okny tvořícími celoprosklenou jižní stranu stavby, ostatní stěny byly plné, bez okenních otvorů. Větrání zajišťovala minimálně čtyři výklopná okna na čelní straně i otvory ve stropě tvořené čtyřmi plochými pultovými vikýři nebo menšími střešními okny. Dveře na vyvezení rostlin, včetně vstupu, byly situované ve východní části (původní západní dveře byly zadrženy na přelomu 30. a 40. let 20. století). Na východní straně byla konstrukce pro pěstování popínavých rostlin. Stavba byla součástí užitékové zahrady s pařeníšti a ovocnými stromy, která byla oddělena od dnešní ulice Klopotské zdí z režného zdiva a plotem od sousedního zámeckého hospodářského dvora a navazující okrasné části zámecké zahrady.

Častolovice

(GPS: 50.1313286N, 16.1872922E; parc. st. č. 173 v k. ú. Častolovice)

Budova je v rámci zámeckého areálu nezvykle situovaná k východu.¹² Před ní se nacházela malá formální zahrada, sloužící jako *ranžírunk* (letní stanoviště subtropických rostlin). Při přestavbě zámku po roce 1878 došlo k neogotické úpravě oranžerie, jejíž nezměněná podoba se dochovala až do druhé poloviny 20. století. Průčelí stavby členilo devět prosklených arkádových polí s hrotitými oblouky, jejichž pojetí neznáme. Ukončovala jej římsa a atika v podobě cimbuří, kterou nad střední osou se vstupem akcentoval trojúhelný štít se stupňovitými stínkami cimbuří, v němž bylo prolomené velké hrotité okno s neogotickou kružbou. Podobný štít, se slepou lancetovou okenní nikou, zakončoval krátkou boční fasádu, členěnou po bocích hladkými lizénami. Nároží podélné atiky zvýrazňovaly pilířky (dosud zachované po bocích štítu), patrně s drobnou sochařskou výzdobou. Sedlová střecha krytá taškovou krytinou obsahuje půdní prostor. Vnitřní vybavení bylo zničeno v druhé polovině 20. století při

adaptaci objektu na jídelnu a přístavbu kuchyně za původní pracovní uličkou na severozápadní straně stavby.

Po restituci majitelka zámku přeměnila interiér do podoby zámeckého sálu pro potřeby zdejšího hotelu. Interiér je vybaven historickým nábytkem a obrazy a stěny jsou doplněny o historizující výmalbu. Aktuálně se prostor pronajímá k pořádání soukromých společenských akcí a rodinných oslav. Stavba je dodnes důležitou součástí kompozice přírodně krajinářského zámeckého parku.

Černíkovice

(GPS: 50.1880667N, 16.2144175E; parc. 540/3 v k. ú. Černíkovice)

Oranžerie se nacházela před jižním průčelím zámku do roku 1820.¹³ Její zánik souvisí s novým pojetím zahrady v přírodně krajinářském stylu, kdy byl v jejím místě vytvořen luční průhled na zámek. Jednalo se o přízemní budovu charakteristického tvaru, se šikmou celoprosklenou jižní stěnou, chráněnou vysokým fabionovým přesahem pultové střechy. Zasklení tvořilo čtrnáct velkých dřevěných oken (každé složené z minimálně čtyř okenních tabulí). Ostatní stěny byly plné, bez oken. Typologicky blízká oranžerie se dochovala v panské zahradě Choceň.

Doudleby nad Orlicí

(GPS: 50.1087125N, 16.2622031E; parc. st. č. 4/1, 5 a 6 v k. ú. Doudleby nad Orlicí)

Budova vznikla před rokem 1790¹⁴ v oddělené užitékové části zámecké zahrady. Jedná se o dvě prosklená křídla oranžerí spojená na východě a západě s domem zahradníka (dnes rodinný dům č. p. 303). Stavba nemá obslužnou chodbu na severu¹⁵ a byla výrazně přestavěna v druhé polovině 20. století.

Původní střešní krytinou byly dřevěné šindele na pultové střeše, podepřené omítaným fabionovým náběhem, a jižní stěny stavby tvořila velká dřevěná okna, zastíňovaná svinovacími rákosovými rohožemi. Obě křídla oranžerie mají dodnes prosklenou jižní část (nepůvodní) a moderní zastřešení ve formě celoprosklené sedlové střechy s minimálním sklonem, ostatní stěny jsou plné. Objekty jsou na svých kratších stěnách ukončeny průchodem do bývalého domu zahradníka. Vchody na vyvezení rostlin ve východní a západní části mají autentická kamenná ostění.¹⁶ Stěny jsou vyzděné ze smíšeného zdiva (cihlové a kamenné). Západní křídlo oranžerie je využíváno jako sklad dříví a východní část slouží k omezenému pěstování zeleniny a dalších plodin.

Heřmanův Městec

(GPS: 49.9472169N, 15.6750528E; parc. st. č. 409/1 v k. ú. Heřmanův Městec)

Nejstarší zmínky o oranžerii v Heřmanově Městci sahají až na konec 18. století, kdy ji nalezneme na kresbách znázorněnou při východním průčelí zámku. Nejspíše s přeměnou formální zahrady do přírodně krajinářského stylu objekt zanikl a jeho funkci převzala oranžerie v panské zahradě.¹⁷ Tato novostavba byla kolem roku 1875¹⁸ půdorysně rozšířena o východní křídlo a navazující pěstební skleník na západě. V autentické podobě byly stavby využívány až do svého zbourání na konci 70. let 20. století.

Oranžerii v panské zahradě tvořila ústřední, půdorysně i výškově zdůrazněná část a východní křídlo v souboru skleníků, s nimiž byla konstrukčně spojena. Prosklená byla pouze čelní stěna mezi bočními pilíři s pilastrovými čely, jejíž součástí byly dveře na vyvezení rostlin, umístěné do drobně členěného rastru zasklení ve středním poli průčelí. Podle zachovaného návrhu měl být hlavní prostor otevřený do krovu, s dekorativními tesařskými detaily ve stylu historismu. V dochovaném projektu je viditelná i prosklená příčka ve stlačeně zaklenutém průchodu do bočních křídel. Pracovní ulička byla situována (dle dochovaných návrhů) po celé severní straně dvou lodí oranžerie a navazujícího skleníku. Nad ní se nacházel půdní prostor. Střecha byla pultová, patrně s plechovou krytinou.

Holovousy

(GPS: 50.3756147N, 15.5791656E; parc. st. č. 3 v k. ú. Holovousy v Podkrkonoší)

Dominantou panské zahrady je oranžerie, která byla před rokem 1841¹⁹ přistavěna k historicky starší ohradní zdi terasy okrasné

■ Poznámky

12 Podélné přízemní zámecké křídlo, ztvárněné již na kresbě J. A. Venuta z roku 1813, bylo přistavěno jako prodloužení tzv. křídélka kaple.

13 Prvně ztvárněna na kolorované kresbě z roku 1814 od J. A. Venuta. Stejný autor zámecký areál zpodobnil i v roce 1820 a na své kresbě novou oranžerii situoval do panské zahrady jihozápadně od budovy zámku, kde svému účelu sloužila do poloviny 20. století.

14 V tomto roce celý zámecký areál znázornil J. A. Venuto.

15 Zázemí pro zahradnické práce bylo situováno do přízemí bývalého domu zahradníka.

16 Autentické jsou již jen východní vnější dveře.

17 Stavba je zanesena na indikační skice z roku 1839.

18 Druhé křídlo a pěstební skleník jsou znázorněny při reambulaci stabilního katastru v roce 1875.

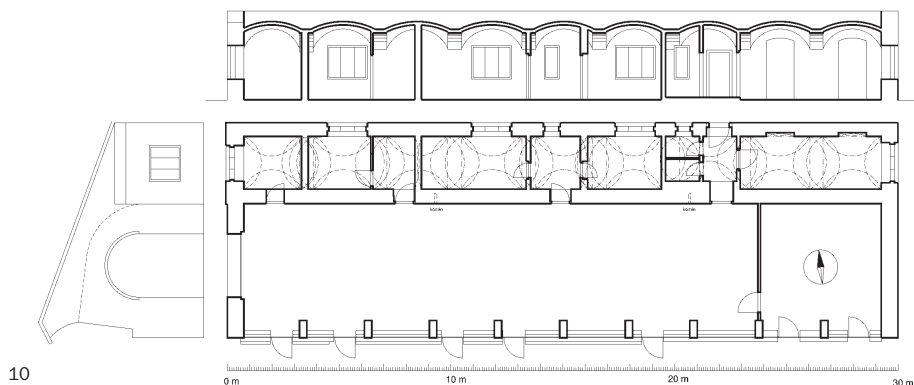
19 Objekt byl poprvé znázorněn na mapě stabilního katastru z roku 1841.

8

9

10

části zámecké zahrady. Po roce 1948 celý zámecký areál užíval Výzkumný ústav ovocnářský, který nechal k čelní stěně objektu přistavět tři skleníkové lodě a adaptovat interiér.

Oranžerie je přízemní podélná stavba s půdním prostorem a fasádou ve stylu historismu. Průčelí, členěné do pěti vysokých polí hranolovými toskánskými pilíři, je vymezené bočními vstupními rizality zdobenými omítkovou bosáží a ukončené průběžným kladím s hladkým vlysem. Vysoké půlkruhově zakončené pískovcové portály dveří (na vyvezení rostlin) jsou v záklencích prosklené. Prosklená byla jen střední část jižního průčelí (šest velkých oken se nedochovalo), původní zasklení nahradila průmyslová okna poloviční výšky se střeovitým nadpražím, ale i novodobá vrata (vzniklá z jedné okenní výplně oranžerie). Hodnotné jsou autentické technické detaily v podobě dřevěných kladek na navíjení rohoží (4 ks nad každým oknem). Budova nemá obslužnou chodbu na severu, ale na východní straně na ni navazuje sklad (v torzálním stavu). Objekt je dodnes dispozičně členěn na dvě obslužné chodby²⁰ a hlavní loď. Funkčním doplňkem je zahlbubená kotelna umístěná pod terén. Interiér je zastropený sledem plochých segmentových klebeb rozepřených mezi eliptické oblouky pasů, nesených stěnovými pilíři a šestibokými kamennými sloupy, které tvořily arkádový skelet

stavby, druhotně účelově předělený příčkami. V západní části se zachovalo autentické kamenné točité schodiště na půdu. Půdní prostor byl přístupný i severním vstupem (s dochovanými původními schody a kamenným ostěním). Původní podlaha byla kamenná, doplněná o cihelné části. Stavba je vyzděna z kamenných kvádrů (lokální pískovec, jen místy doplněný o cihly) a omítnutá. Zastřešení je tvořeno sedlovou střechou s novodobou krytinou (eternitové vlnité desky) a v ní v druhé polovině 20. století vznikla čtyři střešní okna. Z autentických prvků se dochovaly tři interiérové dveřní výplně a dvě vnější, kamenná nádrž na vodu (obdélníkového tvaru 2,55 × 1,5 × 0,55 m) i dílčí pozůstatky policového systému. V současnosti je oranžerie nevyužitá a na ni navazující skleníky chátrají.

Choceň

(GPS: 49.9979106N, 16.2245764E; parc. st. č. 390/1 v k. ú. Choceň)

Budova vznikla v oddělené panské zahradě před rokem 1839.²¹ Plán oranžerie z roku 1838 zobrazuje návrh úpravy této stavby, skutečné provedení bylo pozměněné, ale ve hmotě se zachovalo dodnes. V areálu panské zahrady se nacházejí další historicky cenné stavby z poloviny 19. století, jako je dům zahradníka, historický skleník, fíkovna a hospodářská budova

Obr. 8. Choceň, vstupní (západní) strana oranžerie. Foto: Jitka Svobodová, 2020.

Obr. 9. Choceň, čelní (jižní) strana oranžerie. Foto: Jitka Svobodová, 2020.

Obr. 10. Choceň, aktuální půdorys, řez a západní strana oranžerie. Autor: Petr Horák, 2021.

pro ustájení hospodářských zvířat zahradníka, mezi nimiž dominuje samostatně stojící oranžerie. Před rokem 1872 vznikla funkčně zajišťující propojovací chodba oranžerie a domu zahradníka.²² K zásadní úpravě objektu došlo po roce 1956, kdy byly k čelní straně přistavěny čtyři skleníkové lodě, k severovýchodní straně sklad a došlo i na úpravy v interiéru, včetně instalace novodobých výplní.²³

Stavba má kompaktní hmotu protáhlého obdélného půdorysu s pultovou střechou krytou

■ Poznámky

20 Na západě s navazujícím vstupem na půdu a druhá východní se vstupem do kotelny a skladu.

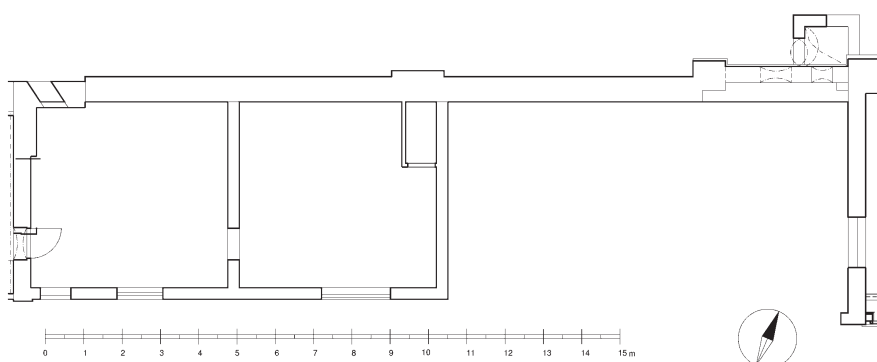
21 Stavba je prvně znázorněna na mapě stabilního katastru z roku 1839.

22 Dle reambulace stabilního katastru byla spojovací ulička postavena před rokem 1872 a zanikla na začátku 20. století.

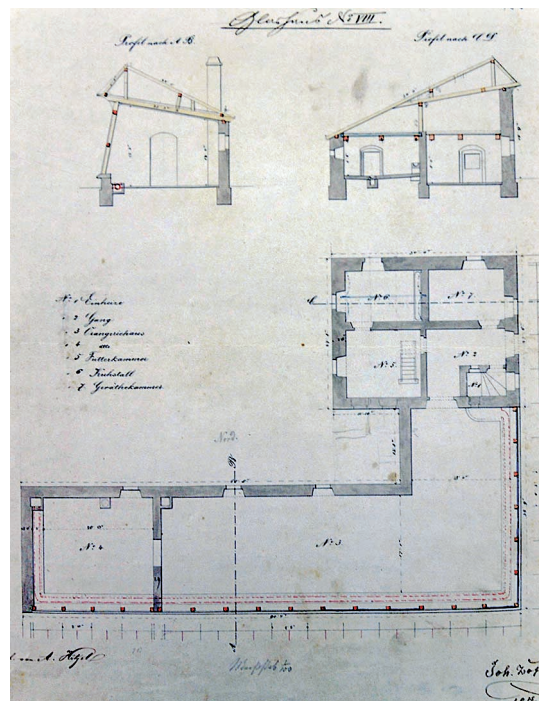
23 Výstavba skleníků a skladu v severovýchodní části objektu probíhala v etapách mezi roky 1956–1961.

11

13

12

keramickými taškami, předsazenou před jižní průčelí vysokým fabionovým náběhem. Je vymezena třemi plnými zděnými obvodovými stěnami z omítané lomové opuky a na průčelní straně, kde bývalo velkoplošné prosklení, je v přízemí otevřená, dělená rastrem zděných pilířků, kdežto výše je zazděna tenkou příčkou s novodobými okny. Prostor byl na západním čele osvětlený oknem typu volského oka, na protější straně byl umístěn vstup. Ze severní obslužné chodby bylo obsluhováno topeniště s kamny uprostřed. Chodbu osvětlovalo od západu okénko v segmentové špaletě a dvě okna, proražená do starší zadní stěny.

Objekt je řadu let využíván jako prodejna v areálu sídlícího zahradnictví a na ni navazující novodobé skleníky slouží produkci sadby a okrasných rostlin.²⁴ Vlastník požádal na základě doporučení NPÚ, ÚOP v Pardubicích v roce 2021 Ministerstvo kultury ČR o prohlášení staveb v areálu panské zahrady za kulturní památku.

Choltice

(GPS: 49.9864992N, 15.6235247E; parc. st. č. 145 a parc. č. 703/10 v k. ú. Choltice)

Oranžerie byla součástí souboru skleníků užitkové části zámecké zahrady od první poloviny 19. století.²⁵ Na jejím místě byl dle plánu choltického stavitele Voleníka v 60.–80. le-

tech 19. století postaven palmový skleník. Z původní oranžerie byla zachována pouze východní strana navazující na sousední fíkovnu, kde se v otisku dochoval charakteristický tvar jejího zastřešení a severní stěna. Dochované fragmenty dvou topenišť vypovídají o častých změnách systému vytápění.²⁶ V 60. letech 20. století byl skleník zbourán a po odstranění jeho ocelové konstrukce byla provedena adaptace prostoru. V západní části byla postavena zděná dvoupřstorová vestavba, ve východní části nalezneme otevřený přístřešek s pultovou střechou sloužící jako sklad dřeva. Před objektem byly umístěny až do 90. let 20. století pařeniště a další skleníky bývalého zahradnictví. NPÚ, ÚOP v Pardubicích provedl v roce 2020 operativní průzkum a dokumentaci souboru skleníků, včetně návrhu na prohlášení těchto staveb za kulturní památku.

Chrast

(GPS: 49.9004933N, 15.9387481E; parc. st. č. 217 v k. ú. Chrast)

Součástí zahrady letní rezidence královéhradeckých biskupů byla soustava zahradních staveb zahrnujících fíkovnu, oranžerii a ananasovnu, postavených na základě plánu z roku 1809. Oranžerie byla přestavěna v 70. letech 20. století, kdy byl zbourán ananasový skleník a na jeho místě postaveny tři lodě pěstební

Obr. 11. Chrast, ananasový skleník v popředí a za ním oranžerie, 5. 7. 1937. Městské muzeum Chrast, inv. č. 22ap-103.

Obr. 12. Johann Zofka, návrh oranžerie v Chroustovicích, 15. 8. 1869. SOA Zámorsk, fond VS Rychmburk, č. mapy 755.

Obr. 13. Choltice, aktuální půdorys bývalé oranžerie. Autor: Petr Horák, 2021.

skleníků a novodobá kotlina v místě bývalého skladu. Na začátku 21. století byl objekt zcela upraven, zbyla z něho tak jen část obvodových zdí a nepůvodní kotlina.

Na protáhlém, atypicky lichoběžném půdorysu, vymezeném mezi šikmou hranou pozemku a pravidelnou kompozicí zámecké zahrady, byla postavena vysoká zděná dvojdílná budova (fíkovny, oranžerie, navazujícího ananasového

■ Poznámky

²⁴ Panská zahrada nepřetržitě slouží k produkci užitkových a okrasných rostlin, a to bezmála 200 let.

²⁵ Původní situace objektu je zachycená na stabilním katastru z roku 1839.

²⁶ Petr Horák, Nálezová zpráva OPD, in: *Dokumentace a průzkum objektů v areálu zámeckého zahradnictví v Cholticích – skleník 3*, NPÚ, ÚOP v Pardubicích, NZ 7/20, 2021, s. 4–12.

14

15

skleníku a skladů) s kamennou zadní zdí a obslužnou chodbou uprostřed. Tradiční klasicistní hmota oranžerie se zděnými boky a zvýšenou šikmou plně prosklenou přední stěnou měla asymetrickou sedlovou střechu s plechovou krytinou, přesahující nad zasklení typickým vysokým omítaným fabionem. Siluetu doplňovaly dva vysoké zděné komíny, vystupující ze zadní strany příčného průchodu. Prosklení, stíněné svinovacími rohožemi, bylo členěné do osmi polí ve dvou řadách nad sebou, s drobným pravoúhlým rastrem tabulek. Stavba měla kromě pěstební části i obslužnou chodbu na severu a menší sklady na severovýchodní straně. Východní stěnou byla přímo propojena s menším a užším ananasovým skleníkem. Novodobý přístřešek na jejím místě slouží potřebám klubovny skautské organizace.

Chroustovice

(GPS: 49.9533547N, 15.9942350E; parc. st. č. 38/2 v k. ú. Chroustovice)

Na místě dnešního moderního skleníku vznikla mezi lety 1802 a 1813 oranžerie.²⁷ Stavba byla situovaná při východní straně zámku, tzn. že čelní strana uzavírala dílčí část formální zámecké zahrady. V roce 1913 původní objekt s domem zahradníka uprostřed popsal i místní kněz Václav Oliva: „V zahradě bývaly oranžerie a pěstovaly se i ananasy. Ananasovník byl později zbořen.“²⁸ K zásadní přestavbě došlo na přelomu 60. a 70. let 19. století, kdy bylo vypracováno několik návrhů (uložených v SOA Zámorsk). Domek zahradníka byl v tomto období zbourán a stavba dostala podobu, která byla jen drobně upravena na konci 19. století.

Původně se jednalo o dlouhou oranžerii atypicky pravoúhle zalomeného půdorysu, zakončenou účelovým zahradním domkem. Stavba měla asymetrickou sedlovou střechu s šikmo nasazeným krovem bez využitelného podkroví, podobnou střechu podtrženou fabionem měl i zahradní domek, patrně kvůli jednotnému ar-

chitektonickému záměru. Prosklená čelní stěna, chráněná krátkým přesahem střechy s fabionovým náběhem, byla nezvykle orientovaná nejen k jihu, ale pokračovala přes nároží také k východu. Její šikmá dřevěná konstrukce s otevíratelnými větracími okny byla postavená na nízký zděný parapet, za nímž byl v podlaze schován topný kanál. Podle plánu Johanna Žofky z roku 1869 měla oranžerie oddělený kratší západní trakt, který byl stejně jako hlavní prostor vytápěný lokálním kotlem, oba s odvodem spalin do vysokých komínů. Budova byla prosvětlena i třemi okénky v zadní stěně, kde chyběla obslužná severní chodba. Do pěstebních prostorů se vstupovalo chodbičkou přes zahradní domek, který obsahoval ještě tři neobytné místnosti, z nichž jedna byla dokonce stájí. Domek měl díky své výšce i využitelné podkroví, do něhož vedlo koutové schodiště. Vlastní oranžerie byla zbourána v 50. letech 20. století a na jejím místě vznikl skleník. Pouze její severní strana byla ponechána na několik dalších let. Současný skleník vznikl v letech 2017 a 2018 a slouží k pěstování sadby, balkonových a sbírkových rostlin i k množení rostlin.

Kopidlno

(GPS: 50.3303989N, 15.2757294E; parc. st. č. 16 v k. ú. Kopidlno)

Oranžerie vznikla v druhé polovině 19. století. Typologicky ji lze srovnat s návrhem na podobnou stavbu v Předhradí na Chrudimsku. Objekt byl postaven při severní ohradní zdi panské zahrady mimo pohledové vazby z její okrasné části. Před jeho jižní stěnou se až do roku 1948 nacházel ranžírunk, který byl následně nahrazen pařeništi. Stavba zanikla po roce 1961,²⁹ kdy ji nahradil funkčně podobný japan.³⁰

Oranžerie s obdélníkovým půdorysem (o rozměrech 22,5 × 6,7 m) měla obslužnou chodbu na severu, sklad na východní straně (s kotelnou, ještě v roce 1936 je zde patrný komín)

Obr. 14. Lázně Bělohrad, schodiště před vstupem do oranžerie na začátku 20. století. Památník K. V. Raise, bez inv. č.

Obr. 15. Lázně Bělohrad, oranžerie byla r. 1957 adaptována na Památník K. V. Raise, pohled do východní výstavní místnosti. Foto: Aleš Papáček, 2021.

a hlavně prosklenou jižní část. Dveře na vyvezení rostlin byly situované v severní části a dveře pro vstup na západě objektu.

Lázně Bělohrad

(GPS: 50.4306892N, 15.5813239E; p. č. 3; parc. st. č. 6 v k. ú. Lázně Bělohrad)

První zmínky o oranžeriích v zámecké zahradě, před jižním průčelím zámku, jsou již z roku 1804.³¹ Stávající objekt byl jako novostavba situován do severní části zámecké zahrady při

■ Poznámky

27 Vznik stavby lze datovat z mapových podkladů uložených v SOA Zámorsk z let 1790 a 1802 a nejstarší kolorované kresby Chroustovic od J. A. Venuta z roku 1813. Autor zde ztvárnil dvě oranžerie navazující na dům zahradníka, stejně jako u podobných objektů v Doudlebských nad Orlicí, Hrádku u Nechanic či Miletíně.

28 Václav Oliva, Chroustovice, in: *Stručné a soustavné dějiny místní XIV*, Praha 1913, s. 81, cit. pozn. pod čarou č. 157.

29 Intenzivní využití oranžerie je patrné ještě na leteckém snímku z roku 1961, kdy byla prosklená celá její jižní stěna (tzn. i v místě původního skladu, zřetelného na leteckém snímku z 1. 7. 1936).

30 Skleník postavený pouze z pařeništních oken za pomoci spojek mezi budovou tzv. staré květinárny a fíkovny.

31 J. A. Venuto na své kresbě města zdokumentoval oranžerii v ohrazené zahradě s altánem, a to s podobným architektonickým řešením jako na své kresbě před jižním průčelím zámku v Černíkovcích. V tomto místě stála ještě v roce 1813, kde ji znázornil tentýž autor na kolorované kresbě.

Obr. 16. Výřez z projektu oranžerie v Letohradu, návrh čelního průčelí oranžerie od Josefa Pöterze, 1864. SOA Zámorsk, fond Velkostatek Kyšperk, č. mapy 198.

Obr. 17. Výřezy z téhož návrhu stavby od J. Pöterze, z roku 1864, znázorňující otopný systém, který byl odkryt při adaptaci stavby v roce 2021. SOA Zámorsk, fond Velkostatek Kyšperk, č. mapy 198.

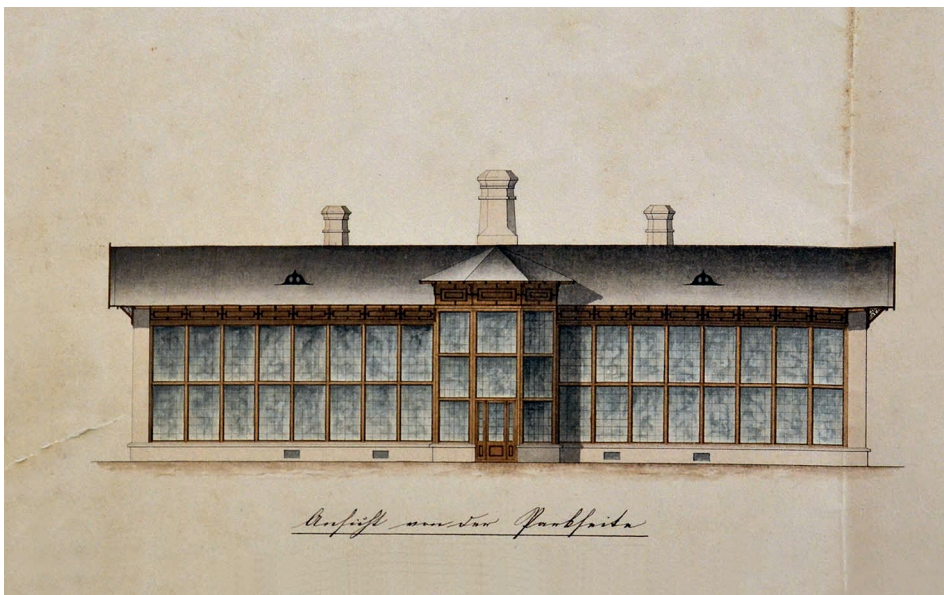
její přírodně krajinářské úpravě v roce 1831.³² Svému původnímu účelu sloužil až do opravy na začátku 50. let 20. století.³³ Podle projektu z roku 1957 byl adaptován na Památník (resp. muzeum) K. V. Raise, který se zde nachází dodnes. Jedná se o typickou klasicistní stavbu široké podélné dispozice s valbovou střechou, posazenou na nízký kamenný sokl. Dlouhému průčelí dominuje osový portikus s nízkým trojúhelným štítem, využitým pro sluneční hodiny, přístupný po kamenném schodišti. Čtveřice kompozitních sloupů nese plné kladí s vlysem členěným triglyfy. Vysoký vstup s prosklenými dveřmi doplňovala po stranách dvě vysoká obdélná okna členěná na osm tabulí. Průčelí prosklených bočních křídel oranžerie je po obou stranách členěné do čtyř polí toskánskými pilastry, nesoucími kladí s hladkým vlysem a výrazně profilovanou korunní římsou. V siluetě střechy se dosud uplatňují dva symetricky umístěné komíny. Boční stěny člení dvě vysoké slepé okenní niky, v nichž jsou vzadu účelově proražena menší okna obslužné chodby. Interiér s plochým stropem byl modernizován pro výstavní účely. Oranžerie je důležitým kompozičním prvkem zámecké zahrady a dominantním prvkem v novodobém průhledu od zámku.

Letohrad

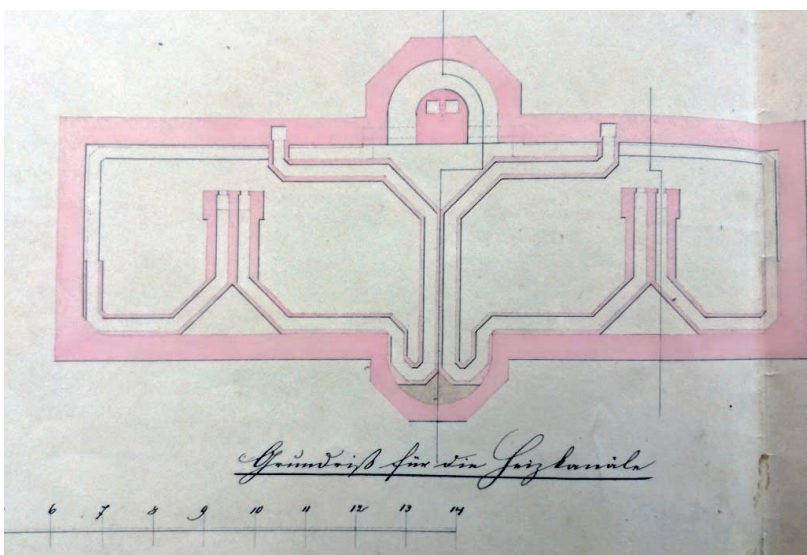
(GPS: 50.0352539N, 16.4983881E, parc. st. č. 129 v k. ú. Letohrad)

Stěžejní kompoziční a funkční prvek zámecké zahrady vznikl po roce 1811. Zásadní přestavba oranžerie nastala po roce 1864 podle plánů Josefa Pöterze, s výraznými znaky historismu. Další přestavbou datovanou kolem roku 1926 vznikla pultová střecha s dřevěným podbitím,³⁴ upravena byla vstupní část³⁵ a vznikla přístavba s pultovým celodřevěným krovem na severní straně.³⁶ Po roce 1967 byla zcela proměněna jihozápadní fasáda³⁷ a objekt byl adaptován pro potřeby klubovny pionýrské organizace.

Zděná oranžerie je zasazená do zářezu svaahu tak, že zadní stěna stojí na vysokých sklepech,³⁸ částečně zakrytých opukovou tarasní zdí. Vysoká podélná hmota se symetrickou sedlovou střechou nízkého spádu je uprostřed protnuta krátkým kolmým křídlem, vystupujícím

16

17

na obou stranách v podobě nevýrazně převyšovaných polygonálních pavilonů s plochou jehlanovou střechou. Přesah střech je v duchu historismu vynášený dekorativně vyřezávanými dřevěnými konzolami, vrcholy štítů jsou osazeny hrotnicí s dekorativním dřevěným ukončujícím prvkem. Průčelí pěstební části mezi bočními stěnami mělo, včetně vstupního středového pavilonu, plně prosklenou dřevěnou konstrukci členěnou do dvou řad výškově obdélných polí na zděné parapetní zídce a bylo zakončené dřevěným vlysem, členěným obdélnými výplněmi. V drobném rastru zasklení bylo zapojeno i trojkřídlé provedení vstupních dveří v ose vstupního

■ Poznámky

32 Objekt byl postaven na severním okraji zámecké zahrady, tzn. na bývalé hlavní barokní ose od zámku do kulturní krajiny.

33 Projekt *Adaptace zámecké oranžerie (XI/1951, č. o. 2709-A)* vypracovaný Ing. I. Stříbrnou ze Stavoprojektu Praha počítal s využitím objektu pro MNV Lázně Bělohrad, konkrétně pro zasedací místnost, svatební síň, klubovnu a byt.

34 Při prvorepublikové úpravě byly zachovány ozdobné dřevěné konzoly, dnes nahrazené replikami.

35 Diagonální vstupní část a původní sedlová střecha se dochovala do 20. let 20. století.

36 Pod přístavbou se nacházejí dva samostatné prostory mezipatra přístupné poklapy v podlahách.

37 Zásadním zásahem do stavby byla změna okenních otvorů (zazdění některých z nich a prolomení nových) a vnitřní prostor byl dělen příčkami. Odstraněna byla dílčí část původní kamenné římsy a ta byla dozděna cihlami.

38 Jedná se o klenutý prostor (valené klenby s lunetami) s dochovaným reliktem půlkruhového schodiště, spojující obě podlaží (v druhé polovině 20. století zrušeno a zastropeno).

18

19

Obr. 18. Letohrad, pohled na čelní průčelí a západní štít oranžerie, v detailu rákosové stínovky, 1910. Městské muzeum Letohrad, inv. č. K62.

Obr. 19. Letohrad, současný pohled na západní stranu oranžerie. Foto: Aleš Papáček, 2021.

pavilonu. Boky budovy byly prolomené vysokými, půlkruhově zaklenutými okny s bosovanými šambránami a dvojicí sdružených okének ve štítu. Zadní stěnu členil sled slepých okenních nik s bosovanými záklenky a úzká okénka ve stěnách polygonálního rizalitu. Nedílnou výtvarnou součástí siluety oranžerie byla kompozice tří vysokých komínů s výrazně okosenými boky a profilovanými římsovými hlavicemi, z nichž střední byl vyšší a masivnější a tvořil pohledový akcent. Dveře na vyvezení rostlin se nacházely ve středu jižní části. Stavba vyzděná z cihel a kamene byla omítnutá. V interiéru se nachází původní systém vytápění, který se zejména v západní části dochoval v nezměněné podobě. Na začátku 21. století vznikla nová pultová střecha s plechovou krytinou (na ocelových nosnících a dřevěných trámech), vybavená byly novodobé přičky. V roce 2020 byl vypracován projekt a na jeho základě probíhá od roku 2021 obnova stavby. Dodnes jsou na budovu vedeny průhledy z přírodně krajinářsky upravené zámecké zahrady.

Miletín

(GPS: 50.4044483N, 15.6794611E, parc. st. 129/1 v k. ú. Miletín)

Oranžerie byla na začátku 19. století situovaná do oddělené užitkové zahrady při zámku v Miletíně.³⁹ Kolem roku 1841 vznikla před oranžeriem další zahradnická stavba. Následkem vlastnických změn po roce 1948 bylo zbouráno nejdříve východní křídlo a o několik let později i zbytek stavby.⁴⁰

Oranžerie byla zajímavá svou reprezentativní symetrickou dispozicí dvou křídel po boku patrového domu zahradníka. Osově umístěný dům

měl všechny znaky klasicistní obytné stavby se vřehého hranolového objemu s vysokou valbovou střechou, s průčelím akcentovaným plochým rizalitem, završeným trojúhelným štítem s termálním oknem. Přízemí se vstupem uprostřed bylo opatřené trelážemi pro popínavé rostliny. Křídla oranžerie měla charakteristickou podélnou hmotu s asymetrickou sedlovou střechou krytou šindelem a s vysokým omítaným fabionem. Oslunění vlastních oranžerií bylo regulováno stínícími rolovacími rohožemi. Kompoziční a konstrukční propojení s domem zahradníka bylo užito stejně jako u objektu v panské zahradě Doudleby nad Orlicí či Hrádku u Nechanic.

Opočno

(GPS: 50.2674122N, 16.1126397E; p. č. 142; parc. st. č. 13 v k. ú. Opočno pod Orlickými horami)

Oranžerie vznikla roku 1820 při přeměně formální užitkové zahrady v přírodně krajinářské pojetí.⁴¹ Objekt je konstrukčně spojen s domem zahradníka v koncové poloze. Jedná se v současné podobě o vysokou a velmi dlouhou empírovou budovu s půdním prostorem pod valbovou střechou,⁴² přisvětleným drobnými plechovými vikýřky. Velmi zdobené a dynamické provedení má jižní prosklené průčelí s osluněnou stěnou, postavenou na nízký kamenný parapet. Subtilní kanelované sloupky člení stěnu do úzkých svislých polí s vysokými půlkruhově zakončenými okny s paprscitě členěným záklenkem a třemi svislými pruty. Okna jsou postavená buď přímo na parapetu a doplněná ležatým výklopným oknem nahoře, nebo je naopak ležaté okno umístěno dole. Původně se jednalo o soustavu zdobených oken⁴³ ve dřevěných vyřezávaných rámech, stažených liti novými patkami a objímkami. Výškové umístění záklenků je tak pravidelně prostřídáné, stejně jako mezilehlé římsové úseky, zdobené plastickým zubořezem. Průčelí zakončuje dřevěný architráv. Obvyklou fabionovou římsu nahrazuje výrazné vykonzolování okraje střechy, zdobené

ho kazetovým podhledem s plastickými rozetami, neseného sledem dekorativně vyřezávaných dřevěných konzol. Vlys mezi konzolami doplňují dvojice čtvercových polí s ozdobnými otvory. Osově umístěný vstup s plnými vysokými dvoukřídlými dveřmi v průčelí je zakomponovaný do jednoho pole zasklení.

Volná boční stěna má slohové klasicistní provedení s pásovou bosází v přízemí ukončenou kordonovou římsou a hladce omítané patro zakončené vlysem a střechou vysazenou na dřevěných konzolách. Přes obě vrstvy průčelí prostupují dva vysoké obdélné vstupní portály s trojúhelnými frontony na bočních volutových konzolách (ankonách). Vlys zdobí reliéfní festony. V portálech se zachovaly slohové dvoukřídlé výplňové dveře včetně kování. Vytápění oranžerie bylo původně řešeno systémem rozvodu tepla od kotelny v obytné části.

Na základě havarijního stavu budovy⁴⁴ byl vypracován projekt opravy a adaptace.⁴⁵ Oranžerie a navazující obytná část prošla náročnou

■ Poznámky

39 Vznik objektu lze datovat nejpozději v roce 1817, dle kolorované kresby od J. A. Venuta.

40 Před rokem 1951 došlo k asanaci východního křídla objektu a po roce 1953 i domu zahradníka se západním křídlem stavby.

41 Theodor Lokvenc, Opočenský zámecký park, *Orlické hory a Podorlicko: přírodou, dějinami, současností – sborník vlastivědných prací*, 2001, sv. 11, s. 135–141.

42 Původně břídicová krytina byla do konce 70. let 20. století vyspravována eternitovými šablonami.

43 Při obnově objektu bylo šupinové zasklení nahrazeno zasklením v ucelených plochách do pevných rámců, včetně zdvojení okenní konstrukce vlastních křídel.

44 V únoru roku 1976 byl nad oranžerií prohnitý strop, a to do té míry, že na několika místech trámy propadly včetně podbití. Zorka Legnerová, *Opočno – zámek: oranžerie, obytná budova*, SÚRPMO v Praze, 1976, č. zakázky 0572220005.

45 Miroslav Kopecký, *Opočno – státní zámek. Rekon-*

20

21

Obr. 20. Letohrad, současný pohled na jižní stranu oranžerie. Foto: Milan Křištof a Aleš Papáček, 2021.

Obr. 21. Miletín, fotografie oranžerie z roku 1906. Soukromá sbírka Jana Hlavatého z Miletína.

kompletní obnovou počínající na konci 70. let a končící na začátku 90. let 20. století. Jednou z posledních úprav byla např. instalace odvětrávacích ventilátorů se zaústěním do světlíků. Z autentických prvků se dochovaly hlavně dvě kamenné obdélníkové nádrže na vodu. Objekt slouží svému původnímu účelu. Navazující dům zahradníka byl adaptován na městskou knihovnu.

Ratibořice

(GPS: 50.4167939N, 16.0532100E; č. p. 6; parc. st. č. 390/1 a p. č. 768 v k. ú. Ratibořice u České Skalice)

Jedním z dílčích kompozičních prvků zámecké zahrady je i oranžerie vystavěná v roce 1830. V popisu panství z roku 1868 se eviduje i prostranství oranžerie (ranžírunk) a park ohrazený plotem.⁴⁶ Stavba byla nejspíše upravena podle kolorovaného plánu z roku 1879 od Karla Scheifa, na němž ještě oranžerie nemá dva boční skleníky.⁴⁷ Vznik přístavby studeného a teplého skleníku není zatím znám.

Objekt je rozměrná zděná jednopatrová empírová budova na širokém obdélném půdorysu, krytá valbovou střechou s trojicí vikýřů tvaru volského oka. Původně měla prosklenou jižní stěnu na kamenném parapetu, zasahující uprostřed až do prvního patra mezi nárožní místnosti, osvětlené dvojicemi oken. Dřívější půdní nadezdívku s trojicí podélných oken nahradilo pozdější dekorativní prosklení a boční úseky v přízemí zakryly účelové přístavby mladších skleníků s pultovým zastřešením.

Do hustého svislého rastru zasklení v podlažích nad sebou byl zakomponován osový vstup se segmentovým nadpražím a dvoukřídlymi

prosklenými dveřmi. Dostatečné větrání zajišťovala výklopná okna. Zadní strana budovy s mohutným rizalitem má již zcela obytný charakter s vysokými klasicistními okny. Oranžerie s půdním a sklepním prostorem⁴⁸ má obslužnou chodbu na severu v původním pojetí.⁴⁹ Z autentických prvků se v interiéru dochovalo historické schodiště do bytu zahradníka a na půdu, okenní a dveřní výplně na jižní straně, čtyři vodní nádrže (dvě v hlavní lodi, dvě ve skleníkových přístavbách), policové systémy,⁵⁰ pěšební stoly, expanzní nádrž v prvním nadzemním podlaží a soubor interiérových dveří. V polovině 90. let 20. století došlo k obnově fasád, střešní krytiny i vnitřní úpravy.

Slatiňany

(GPS: 49.9202669N, 15.8106653E; parc. st. č. 21 v k. ú. Slatiňany)

Oranžerie spolu se sousední budovou domu zahradníka pohledově ukončovala severní stranu panské (resp. zásobní) zahrady. Budova byla postavena v první polovině 19. století.⁵¹ Její vznik mohl souviset se stavbou sousedního domu zahradníka (č. p. 35) na konci 18. století. Objekt sloužil svému účelu až do roku 1947, kdy byl zbořen. Podle projektu z roku 1948 a 1956 zde následně vznikly novodobé skleníky.⁵²

Původní oranžerie byla samostatná stavba (půdorysných rozměrů 28,5 × 5,7 m) s vysokým proskleným jižním průčelím, dosahujícím téměř výšky sousedního patrového domu zahradníka, vedle něhož se uplatňovala jako dlouhé podélné křídlo. Charakteristická hmota se zděnými štíty a asymetrickou sedlovou střechou krytou šindelem měla mírně šikmou přední stěnu, chráněnou přesahem krátké střechy podepřeným fabionovou římsou. V hustém rastru zasklení ve třech řadách nad sebou byla zakomponovaná i velká výklopná okna. Účelově využitý půdní prostor byl přístupný dvířky v západním štítu. Jediným dochovaným prv-

kem interiéru je bazén obdélníkového tvaru, vzniklý nejspíše až v druhé polovině 20. století. Novodobé skleníky slouží původní funkci (přezimování dekoračních pokojových rostlin v nádobách, které se každoročně na léto vyvážejí na nádvoří v dubových vypalovaných hrncích).

Zámrsrk

(GPS: 49.9882714N, 16.1305233E, p. č. 180, parc. st. č. 382 v k. ú. Zámrsrk)

Oranžerie byla postavena v roce 1843 při severozápadním okraji panské (užitkové) za-

■ Poznámky

-*strukce palmového skleníku*, Architektonická služba zařízení ČFVU v Praze, 1978, č. zakázky 5162. – František Schejbal, *Rekonstrukce palmového skleníku, státní zámeček Opočno*, Východočeské stavební podniky v Hradci Králové, 1988, č. zakázky 00070962.

⁴⁶ V okolí oranžerie s obytnou budovou se nacházela kůlna na nářadí, kurník, holubník, záchod při hospodářském dvoře a malá vodní nádrž.

⁴⁷ Jan Muk – Eva Trejbalová, *Stavebně historický průzkum: Ratibořice – Babiččino údolí*, Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze, 1989, s. 4.

⁴⁸ Jedná se o dvě sklepní místnosti, kde mimo jiné zimují netopýři.

⁴⁹ Aktuálně slouží jako šatna, sprcha, WC pro zaměstnance a v neposlední řadě jako sklad.

⁵⁰ V jihovýchodním, tzv. teplém skleníku se dodnes nacházejí původní police (na západní stěně, nad vodní nádrží a po celém vnějším obvodu skleníku), včetně novodobého policového stolu; ve střední lodi na ocelové čelní stěně a ve studeném skleníku po celém vnitřním obvodu konstrukce.

⁵¹ Objekt znázorněn již na stabilním katastru z roku 1839.

⁵² V roce 2017 došlo i na jejich odstranění, kterému předcházela archeologický výzkum pod vedením PhDr. Jana Musila. Následně byly postaveny současné skleníky.

22

23

hrady, kde byla přistavěna k historicky starší terase okrasné zahrady. V roce 1958 došlo k adaptaci pro kulturně-společenské účely místního národního výboru.⁵³ Dodnes se zde dochovala charakteristická výrazně podélná soliterní budova klasicistního typu, zděná z kamene a cihel, se sedlovou střechou a půdním prostorem. Stavba byla původně obrácena k jihu sešikmenou prosklenou stěnou na nízké podezdívce, stíněnou výraznou dřevěnou omítanou fabionovou římsou. Východní stěna objektu byla zakryta konstrukcí pro popínavé rostliny a treláží byl olemován i vstup do objektu. V nynější podobě po účelové přestavbě má budova výrazně asymetrickou sedlovou střechu s plechovou krytinou a zděné jižní průčelí s rastrem stěnových polopilířů, prostupujících neorganicky do fabionové římsy. Z původní podoby se zachoval zděný klasicistní rizalit v podobě ploché edikuly bez štítu, ve vlysu označený vročením 1843. Vysoký půlkruhově zaklenutý vstup v hladké stěně je zarámováný do ploše vystupujícího portálu s kvádrovou bosáží. Historicky cennými prvky jsou komínové těleso s kónickou hlavicí a severozápadní část obslužné chodby s původním zaklenutím plackami do pasů. Její pokračování je předělené příčkami a slouží jako sklad, WC, úklidová místnost a kotelná. Hlavní část pro přezimování rostlin byla adaptována na místnosti určené pro kulturní a společenské účely. Prosklená jižní část má nepůvodní okna, ostatní stěny jsou prosvětlené jen jedním okenním otvorem (okno v západní části obslužné chodby na severu). Boční stěny dále člení dvě slepé okenní niky. Na začátku 21. století došlo k obnově objektu, včetně výměny nepůvodních okenních otvorů, upraven byl i interiér. Objekt slouží k pořádání kulturních a společenských akcí.

Vyhodnocení a závěr

Výsledkem systematického plošného průzkumu je výčet a základní charakteristika oranžerií, tedy podklad pro jejich památkovou evi-

denci. Jedná se zpravidla o objekty v areálech památkově chráněných, kde srovnání s dalšími zachovanými stavbami v regionu může přispět k lepšímu poznání, popsání hodnot a zmapování zachovaných cenných prvků a ve výsledku k lepší ochraně tohoto segmentu historických staveb. Hlubší poznání je vázáno na reálné možnosti stavebněhistorického průzkumu vytipovaných referenčních staveb.

Dokumentovaný soubor budov pro přezimování rostlin v Královéhradeckém a Pardubickém kraji lze považovat za zajímavý a cenný i v celorepublikovém měřítku. Z tohoto pohledu lze za typologicky ojedinělou označit oranžerii v Ratibořicích. Obdobná stavba, v níž je integrována jak funkce obydlí pro zahradnický personál, tak pro zimování rostlin, se dochovala již pouze v Drahenicích (okr. Příbram). Obdobně byly koncipovány objekty v Miletíně, Hrádku u Nechanic a Doudlebech nad Orlicí, u nichž však křídla oranžerie z obou stran navazovala na dům zahradníka. V rámci celorepublikového srovnání byla podobně konstruovaná budova zjištěna již pouze v zámecké zahradě v Duchcově. Jak v Doudlebech nad Orlicí, tak i v Duchcově zůstal zachován dům zahradníka a torza konstrukcí zaniklých oranžerií. Zajímavá je stejně koncipovaná stavba v Hrádku u Nechanic, kde existuje dům zahradníka dodnes, a navíc využívaný místním zahradníkem a jeho rodinou.

Z typologického hlediska je v celorepublikovém měřítku též významná oranžerie v Chocni. Konstrukčně se jedná o stavbu s tzv. labutím krkem, tedy s výraznou profilovanou fabionovou římsou nad prosklenou částí konstrukce. Historicky se jednalo o nejpoužívanější typ konstrukce u tohoto druhu staveb, do dnešních dnů se však dochoval u poměrně malého počtu objektů. V celém fondu fyzicky existujících oranžerií na našem území se autentický „labutí krk“ zachoval pouze v Českém Krumlově, Dobříši, Drahenicích, Hostačově, Hrádku u Sušice, Chocni, Jaroměřicích, Jindřichově Hradci, Kynžvartu a Uherčicích.

24

Obr. 22. Opočno, současný pohled na jihovýchodní stranu oranžerie se vstupy. Foto: Aleš Papáček, 2021.

Obr. 23. Ratibořice, čelní pohled na oranžerii ze skleníkové přístavby. Foto: Aleš Papáček, 2020.

Obr. 24. Ratibořice, dochovaná unikátní expanzní nádržka v 1. nadzemním podlaží oranžerie. Foto: Aleš Papáček, 2020.

Z pohledu role stavby v kompozici díla zahradního umění měla výsadní postavení oranžerie v Letohradě. Vzhledem k tomu, že zde budova zámku nebyla fyzicky propojena s krajinářským parkem založeným v 19. století, plnila stavba roli hlavních pohledových dominanty. Ob-

■ Poznámky

⁵³ František Dobrovský, *Evidenční list nemovité kulturní památky č. 4137/3/Z, KSSPOP v Pardubicích 1986*, s. 3.

25

Obr. 25. Zámrský, západní a čelní strana oranžerie, současný stav. Foto: Aleš Papáček, 2020.

Obr. 26. Zámrský, nejstarší dochovaná fotografie oranžerie z roku 1912. Sbírka Obecního úřadu Zámrský.

Obr. 27. Zámrský, oranžerie, detail klasicistního rizalitu, současný stav. Foto: Aleš Papáček, 2020.

dobně byla kompozice zahrady řešena také v zámeckém areálu Telč.

Stavby zámeckých oranžerí navenek často reflektují vysokou úroveň architektury své doby, se slohově formální fasádou, někdy byly dokonce součástí jednotné architektonické koncepce stavebního areálu. Ale i v případech, kdy stojí nezávisle v zahradním prostředí, byly jejich návrhy svěřovány minimálně vrchnostenským stavitelům, kteří dohlíželi na úroveň staveb. Přesto se díky specifické funkci, vyžadující bohaté osvětlení a regulované oslunění, zároveň i vytápění a dostatek prostoru, oranžerie zásadně odlišují od obytných i hospodářských staveb. Charakteristickým prvkem jsou velké prosklené čelní stěny orientované ve většině případů k jihu. Tedy subtilní dřevěné nebo později kovové konstrukce, stíněné rákosovými rohožemi. Právě prvky zasklení, které bývaly i dekorativně nebo drobně členěné, kvůli extrémnímu vystavení vlivům povětrnosti nejčastěji podléhají zkáze a byly buď vyměňovány za utilitární zasklení v rámci masivního provedení a jednoduchého členění, nebo i částečně rušeny.

Pro zachování památkové hodnoty oranžerí je podstatné také rozpoznání a uchování reliktů původní funkce, tedy dispoziční oddělení pěstební a obslužné části, zachování původních vstupů a vyvážecích dveří, dokumentace stupňovitého řešení pěstebních stolů či lavic,

zásobování vodou a teplem, včetně zachování dominanty komínů původního lokálního topení a zmapování kanálů otopného systému.

Materiálové řešení exteriérů zděných staveb a jejich památková problematika se příliš neliší od ostatních historických staveb, ale právě u subtilních konstrukcí zasklení nebo nosných litinových konstrukcí a typických labutích krků či dřevěných falešných kleneb je pro zachování autenticity stavby podstatné podložit rozhodnutí o obnově průzkumy zahrnujícími způsob původního konstrukčního provedení, rozsah možného zachování, ojedinělost provedení a autorskou hodnotu, případně výrobce (u litinových prvků) a průzkum zachování originálního barevného a materiálového provedení. Památková rekonstrukce či konverze pro nový účel by měla u nejceněnějších zachovaných konstrukcí a hodnotných prvků využívat v co největší míře repase, nebo pro doplnění nezachovaných podstatných částí i kopie, a respektovat původní materiálové provedení či vhodnou, nerušící náhradu. V případech, kde se tyto konstrukce nezachovaly, je vhodné rehabilitovat alespoň původní hmotové řešení a pokud možno i rozsah zasklení, nelze však vyloučit ani moderní provedení a vstup nových technologií.

Fond historických oranžerí identifikovaný ve východních Čechách lze označit za bohatý a typologicky rozmanitý. Je nutné usilovat o to, aby stále existující objekty měly nezbytnou péči a nedocházelo ke ztrátě konstrukčních detailů připomínajících jejich původní funkci. K tomu by měla přispět snaha prohlásit ty objekty, které tento druh ochrany ještě neužívají, za kulturní památky.

26

27

Odborný článek vznikl v rámci výzkumné činnosti NPÚ jako výzkumné organizace Ministerstva kultury a byl financován z rozpočtu NPÚ.

Ing. Bc. Aleš PAPÁČEK
papacek.ales@npu.cz
NPÚ, ÚOP v Pardubicích

Ing. arch. Jitka SVOBODOVÁ
svobodova.jitka@npu.cz
NPÚ, ÚOP v Pardubicích